

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-11>

УДК 159.923:364-482

Вішталенко О.Д., Андреасян Е.К.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ КАНДИДАТІВ У БАТЬКИ У ЗАМІЩАЮЧИХ СІМ'ЯХ

Анотація. Більшість дослідників процесів соціалізації сходяться на тому, що визначальне значення має первинна соціалізація, здійснювана у сім'ї. Феномен сім'ї розглядався з точки зору психологічного, соціологічного, антропологічного, філософського, біологічного та культурологічного підходів. Зараз питання безпосередньо про заміщаюче батьківство вивчається з точки зору психології життєвого шляху особистості; як прояви сенсу життя, волі, відповідальності; як світ суб'єктивного, де завжди є щось більше. Багато вчених приділяють увагу методології, організації, функціонуванню прийомних сімей; проблемам життєвлаштування дітей-сиріт в цілому, і, зокрема – у професійно заміщаючій сім'ї. Науковцями розглянуто питання мотивації прийому дитини в сім'ю та деякі соціо-психологічні особливості батьків. Але, практично відсутні дослідження деяких індивідуально-типологічних особливостей, дисфункціонально впливаючих на сімейні стосунки, хоча саме ці особливості можуть стати приводом для відмови сім'ї в можливості бути заміщаючою. Актуальність дослідження обумовлена потребою у доповненні структурно-змістових компонентів психологічної діагностики потенційних батьків у заміщаючих сім'ях. Емпіричне дослідження проводилося на базі Одеського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальному підрозділі Одеської обласної державної адміністрації. У дослідженні брало 30 претендентів на батьків у заміщаючих сім'ях. За допомогою ІТО Л.М. Собчик були виявлені індивідуально-типологічні властивості кандидатів на роль батьків у заміщаючих сім'ях. Отримані дані можуть бути використані психологами при відборі кандидатів на роль прийомних батьків у заміщаючих сім'ях, а також, у психологічному консультуванні.

Ключові слова: заміщаючі сім'ї, усиновлення, патронат, опіка, сімейний дитячий будинок, батьки, індивідуально-типологічні властивості.

Vishtalenko Elena, Andreasyan Emma

Odessa I.I. Mechnikov National University

INDIVIDUAL-TYOPOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONALITY OF CANDIDATES TO PARENTS IN SUBSTITUTE FAMILIES

Summary. Most researchers of socialization processes agree that the primary socialization carried out in the family is crucial. The phenomenon of the family was considered in terms of psychological, sociological, anthropological, philosophical, biological and cultural approaches. Now the question of surrogacy is being studied in terms of the psychology of the life path of the individual; as manifestations of the meaning of life, will, responsibility; as a world of the subjective, where is always something more. Many scientists pay attention to the methodology, organization, functioning of foster families; the problems of lifestyle of orphan children in general, and in particular – in a professionally foster family. Scientists have considered the motivation of the adopted child into the family and some socio-psychological characteristics of parents. However, there are almost no studies of some individual-typological features that dysfunctionally affect family relationships, although these features may be the reason for the denial of the family's ability to be a substitute. The relevance of the study is due to the need of supplement the structural and semantic components of the psychological diagnosis of potential parents in foster families. The empirical study was conducted on the basis of the Odessa Regional Center for Social Services for Families, Children and Youth, a territorial division of the Odessa Regional State Administration. In testing took a part about 30 applicants for foster parents. With the help of Individual-typological questionnaire LM Sobchik (ITO) there was created an average statistical portrait of candidates for the role of parents in foster families. They are characterized by a high level of extraversion (48.6%); average level of rigidity (82.9%), aggression (54.3%), anxiety (82.9%), introversion (71.5%), lability (74.3%), sensitivity (62.9%), spontaneity (60%). All these qualities positively characterize all members of the sample and confirm their reliability as potential parents in foster families. These conclusions can be used by psychologists in the selection of candidates for the role of foster parents in foster families, as well as in psychological counseling.

Keywords: family replacement, adoption, foster care, guardianship, family orphanage, parents, individual typological properties.

Постановка проблеми. За даними українського новинного агентства «Українські інформаційні новини» (UNN), станом на кінець 2019 – початок 2020 року, в Україні на обліку перебувало 69852 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

З 2020 року цей контингент дітей не влаштовуватимуть в дитячий будинок: держава і суспільство буде здійснювати всі заходи, щоб зберегти можливість проживання і виховання дитини з рідними батьками, а також допомагати їм у складних життєвих обставинах. У винятково-

му випадку діти будуть спрямовані в патронатну або прийомну сім'ю, або в сімейні дитячі будинки. До 2023 року на місці дитячих будинків будуть організовані паліативно-реабілітаційні центри. Затверджена урядом України Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей передбачає неухильне зростання кількості заміщаючих сімей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь наукової розробленості проблеми визначається наявністю значного числа вчених, котрі аналізували процес формування соціальних інститутів (Е. Дюркгейм, М. Вебер і ін.). Цілий ряд представників різних соціологічних шкіл вивчали процеси соціалізації особистості. Значний внесок у розкриття цих процесів внесли Л.С. Виготський, Я. Гилинський, Дж.Г. Мід, Г. Спенсер та ін.. Більшість дослідників процесів соціалізації сходяться на тому, що визначальне значення має первинна соціалізація, здійснювана в сім'ї.

Психологічні, соціологічні, антропологічні, філософські, біологічні та культурологічні підходи до вивчення феномену «сім'я» здійснювали такі автори-науковці, як А. Адлер, Д. Аккерман, Е. Берн, Е.Г. Ейдемільер, І.С. Кон, О. Кронік, А.М. Свядощ, Е. Фромм, Д.Д. Фрезер, К.Г. Юнг, В.В. Юстицькіс та ін.

Питання про заміщаюче батьківство з точки зору психології життєвого шляху особистості розглядали К.А. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьев, Л.І. Анциферова, О.М. Леонтьев, С.Л. Рубінштейн та ін.; як прояви сенсу життя, волі, відповідальності – В. Франкл, І. Ялом та ін.; як світ суб'єктивного, де завжди є щось більше – Дж. Бьюдженталь, Р. Мей, К. Рождерс.

Дослідженням сімейних взаємостосунків приділяють увагу багато українських дослідників, таких як О.В. Волошок, М.Є. Жидко, О.С. Кочарян, Л.М. Пучкова, О.Ю. Сидоренко, Н.Є. Хлопона та ін.

Безпосередньо методологія організації та функціонування прийомних сімей відображена в роботах П.В. Котлі, А.Б. Холмогорової, Є.Є. Чепурних, Г.І. Гусарова, М.В. Гордєєвій, Е.Р. Тафінцевої та ін.

Ослон В.М. присвятила свої багаторічні експериментальні дослідження проблемі життєвладштування дітей-сиріт в цілому, і, зокрема – професійно заміщаючої сім'ї. Роботи авторки присвячені маловивченою, але дуже важливою для вирішення проблеми соціального сирітства, темі закономірності становлення та розвитку заміщаючої сім'ї в процесі інтеграції дитини-сироти.

Науковцями розглянуті також, питання мотивації прийому дитини в сім'ю та деякі соціо-психологічні особливості батьків (В.М. Ослон, Н.А. Палєва, В.В. Савченко, Г.Н. Соломатіна та ін.).

Невирішені частини загальної проблеми. Аналіз наукових теоретичних джерел виявив відсутність дослідження деяких індивідуально-типологічних властивостей, дисфункціонально впливаючих на сімейні стосунки, хоча саме вони можуть стати приводом для відмови сім'ї в можливості бути заміщаючої. Таким чином, актуальність дослідження обумовлена потребою у доповненні структурно-змістових компонентів психологічної діагностики потенційних батьків у заміщаючих сім'ях.

Головною метою роботи є дослідження індивідуально-типологічних особливостей батьків у заміщаючих сім'ях.

Завдання дослідження:

1. Дослідити теоретичні аспекти феномена «заміщаюча сім'я» у зарубіжних і вітчизняних наукових дослідженнях.

2. Виявити та проаналізувати індивідуально-типологічні властивості особистості потенційних батьків у заміщаючих сім'ях.

Методи дослідження:

1. Синтез та аналіз літературних джерел.

2. Метод психолого-діагностичного дослідження з використанням Індивідуально-типологічного опитувальника Л.М. Собчик.

3. Методи математичної та статистичної обробки даних за допомогою комп'ютерних програм: Statistica 10, Microsoft Office Excel з використанням описової статистики

База дослідження. Емпіричне дослідження проводилося на базі Одеського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальному підрозділі Одеської обласної державної адміністрації. У дослідженні брало 30 претендентів на батьків у заміщаючі сім'ях.

Виклад основного матеріалу. Дослідження теоретичних аспектів соціо-психологічних особливостей батьків у заміщаючих сім'ях демонструє наступні результати. Великий психологічний словник визначає сім'ю як цілісну систему, головною особливістю якої є її схильність постійної трансформації; вона здатна до саморегуляції, і в цьому полягає основа її нормального функціонування; важливою особливістю сім'ї як системи є її відкритість, тобто взаємодія з іншими соціальними системами: школою, виробництвом, сусідами і т.д. [3].

Сім'я – це історично-конкретна система взаємин між подружжям, між батьками й дітьми, це мала соціальна група, члени якої зв'язані шлюбними чи батьківськими відносинами, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність, обумовлена потребою суспільства у фізичному й духовному відтворенні населення. Єдиної класифікації сім'ї на сьогоднішній день не існує. Також не існує єдиного переліку основних функцій. Науковцями виділено три доби становлення сім'ї (дикість, варварство, цивілізація); 2 типи сім'ї (нуклеарна та розширена); структурний склад сім'ї (повна, неповна, деформована); гармонійно та негармонійно функціонально. Також, вченими вивчаються типи розподілу сімейних ролей (централістичний, автономний, демократичний) та функції сім'ї: (репродуктивна, господарсько-побутова, рекреативна, регенеративна, психотерапевтична та функція статевого регулювання). Дослідниками розглянуті фази життєвого циклу, фактори стійкості, характер дієздатності та активності сім'ї [4].

Аналіз теоретичних підходів до вивчення батьківства показав їх велику різноманітність і в той же час не системність. До теперішнього часу можна виділити наступні напрямки у вивченні психології родинних стосунків: еволюціонізм, функціоналізм, біологізм, емпіризм і сциєнтизм. Окремо відзначають психодинамічний, юнгіанський, гуманістичний підходи. На думку Р. Хілла, існує принаймні п'ять підходів до вивчення

сім'ї: інституційно-історичний; структурно-функціональний; інтеракціоністсько-рольовий, символічний інтеракціонізм; ситуаційно-психологічний; дивелоп-ментаністський. Перші два підходи орієнтовані на вивчення сім'ї по ролі і функціях, які виконують у суспільстві, а також динаміки сімейних структур і їх соціальних наслідків. Три наступні зводяться до теорії соціальної поведінки особистості і груп [2].

Велика кількість напрямків вивчення сім'ї дозволяє отримати цілісне уявлення про сім'ю як про соціальне явище, що поєднує в собі риси соціального інституту і малої групи. Сім'ї як малій соціальній групі притаманні різні види комунікації, що полягають у взаємодії, обміні інформації між членами сім'ї. Існують наступні сімейні форми влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування: усиновлення, опіка/піклування, прийомні сім'ї (ПС), дитячі будинки сімейного типу (ДБСТ), патронат. В цілому, усі ці форми об'єднуються словосполученням «заміщаюча сім'я». розрізняють шість стилів відносин до дітей: інфантицидний, кидаючий, амбівалентний, нав'язливий, соціалізуючий, допомагаючий [1].

Для кількісної та якісної оцінки вираженості індивідуально-типологічних властивостей особистості потенціальних батьків з заміщаючих

сім'ей була використана методика ІТО Л.М. Собчик. Співвідношення цих властивостей дозволяє зрозуміти ступінь компенсування якостей, які вийшли за межі норми, судити про переважаючі соціально-психологічні тенденції, про індивідуальний когнітивний стиль обстежуваного.

На першому етапі дослідження вибірка була перевірена на нормальність розподілу (табл. 1).

Нормальний розподіл характеризується тим, що крайні значення ознаки в ньому зустрічаються досить рідко, а значення, близькі до середньої величини – досить часто. Проблема вивчення систем і розподілів їх ознак особливо актуальна в психологічних дослідженнях. Отримані дані свідчать, що розподіл досліджуваних параметрів є нормальним. Це дозволяє надалі, для отримання необхідних даних, застосовувати параметричні розрахунки.

На другому етапі дослідження показники ІТО були розділені на рівні: низький, середній, високий. Це дозволило виявити представлені індивідуально-типологічні характеристики досліджуваних (табл. 2).

Аналіз отриманих даних свідчить, що більшість представників вибірки мають високий (48,6%) рівень екстраверсії. Екстраверсія трактується як спрямованість в світ реально існуючих

Таблиця 1

Варіаційні статистики досліджуваних параметрів в групі потенціальних батьків із заміщаючих сімей

	Мінімум	Максимум	Середнє	Середня похибка	Дисперсія	Асиметрія	Екссес
1. Екстраверсія	1	9	6,58	0,33	1,87	-0,80	0,88
2. Спонтанність	2	8	6,09	0,28	1,59	-0,96	0,81
3. Агресивність	4	8	6,58	0,20	1,15	-0,40	-0,79
4. Ригідність	4	8	6,76	0,20	1,17	-1,10	0,80
5. Інтроверсія	0	7	3,85	0,25	1,42	-0,42	1,06
6. Сензитивність	0	7	3,06	0,28	1,60	0,48	0,12
7. Тривожність	2	7	4,58	0,20	1,17	-0,07	0,43
8. Лабільність	3	9	5,91	0,26	1,49	0,10	-0,81

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2

Рівень вираженості показників ІТО в групах (%)

Рівні	Батькі із заміщаючих сімей	Батькі із заміщаючих сімей
	1. Екстраверсія	5. Інтроверсія
низький рівень	5,7	25,7
середній рівень	45,7	71,4
високий рівень	48,6	2,9
	2. Спонтанність	6. Сензитивність
низький рівень	2,9	37,1
середній рівень	60,0	62,9
високий рівень	37,1	
	3. Агресивність	7. Тривожність
низький рівень	5,7	11,4
середній рівень	54,3	82,9
високий рівень	40,0	5,7
	4. Ригідність	8. Лабільність
низький рівень	5,7	14,3
середній рівень	82,9	74,3
високий рівень	11,4	11,4

Джерело: розроблено авторами

об'єктів і цінностей, відкритість, прагнення до розширення кола контактів, товариськість.

У досліджуваній вибірці кандидатів у батьки в заміщаючих сім'ях на середньому рівні знаходяться наступні показники:

- Ригідність 82,9 %;
- Тривожність 82,9 %;
- Інтроверсія 71,5%;
- Лабільність 74,3%;
- Сензитивність 62,9%;
- Спонтанність 60%;

Висновки та пропозиції. У рамках описової статистики було проведено частотний аналіз і інтерпретація результатів дослідження, створено усереднений профіль для вибірки кандидатів у батьки в заміщаючих сім'ях. Більшість представників вибірки мають високий рівень екстраверсії, тобто їм властива спрямованість

в світ реально існуючих об'єктів і цінностей, відкритість, прагнення до розширення кола контактів, товариськість. Такі якості, як ригідність, тривожність, інтроверсія, лабільність, сензитивність, спонтанність, агресивність в вибірці мають середній рівень вираженості. Це свідчить, що індивідуально-типологічні властивості досліджуваних підтверджують можливість офіційного дозволу на створення заміщаючої сім'ї з урахуванням інших законодавчих вимог. Наступним кроком дослідження може стати вивчення базисних потягів, генетично обумовлених і динамічно актуальних схильностей потенційних батьків у заміщаючих сім'ях. Отримані дані можуть бути використані психологами при відборі кандидатів на роль прийомних батьків у заміщаючих сім'ях, а також, в психологічному консультуванні.

Список літератури:

1. Ослон В.Н. Жизнеустройство детей-сирот: профессиональная замещающая семья. Москва : Генезис, 2006. 368 с.
2. Поліщук В.М., Ільїна Н.М., Поліщук С.А. Психологія сім'ї. 2-ге вид. Суми : Університетська книга, 2009. 281 с.
3. Слуцкий В.М. Андольф М.: Семейная психотерапия. *Вопросы психологии*. 1982. № 1. С. 142.
4. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Семейная психотерапия. Ленинград : Медицина, 1989. 255 с.

References:

1. Oslon V.N. (2009). *Zhyzneustroistvo detei-syrot: professyonalnaia zameshchaiushchaia semia* [Living arrangements for orphans: professional foster family]. Moscow: Henezys. (in Russian)
2. Polishchuk V.M., Ilyina N.M., Polishchuk S.A. (2009). *Psykhohohiia sim'i* [Family psychology]. 2-he vyd. Sumy: Universytetska knyha. (in Russian)
3. Slutskyi V.M. (1982). Andolfy M.: Semeinaia psykhoterapyia [Andolfy M.: Family psychotherapy]. *Voprosy psykhohohyy*, no. 1, pp. 142–143.
4. Eidemyller E.H., Yustytskyi V.V. (1989). *Semeinaia Psykhoterapyia* [Family psychotherapy]. Lenynhrad: Medytsyna. (in Russian)